

Пећар Васић

МОГУЋНОСТИ АНАЛИЗЕ ДЕМОГРАФСКИХ КАРАКТЕРИСТИКА ПОТРОШАЧА НА ОСНОВУ ПОДАТАКА АНКЕТЕ О ПОТРОШЊИ ДОМАЋИНСТАВА

САЖЕТАК: Анкета о потрошњи домаћинства се по садашњој методологији спроводи од 2003. године по препорукама EUROSTAT-а. Структура прикупљених података помоћу дневника о личној потрошњи домаћинства даје нам огромне могућности истраживања демографских карактеристика потрошача, односно домаћинства као јединица посматрања у сврхе истраживања потрошачких преференција различитих социо-демографских категорија становништва. Иако се ниво обраде, односно публикувања података АПД-а односи само на структуру личне потрошње и структуру прихода домаћинства која је укрштена са територијалном поделом Србије на централну Србију, Војводину и Београд, као и са поделом на рурална и урбана подручја, постоји могућност додатног укрштања ових података с различитим демографским и социо-економским обележјима становништва. Тако можемо истраживати карактеристике потрошача према образовном нивоу, брачном статусу, економској активности, занимању, али пре свега полу и старости. Када говоримо о структури потрошње, говоримо о структури потрошње домаћинства, где се потрошња посматра као агрегат потрошње свих чланова домаћинства, док се вредности демографских обележја у односу на која посматрамо структуру потрошње односе на носиоца домаћинства. АПД нам даје и многе друге могућности за анализу која није у вези са потрошњом домаћинства, као што је континуирано посматрање промена брачности или образовне структуре на узорку.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: анкета, структура потрошње, обележје, истраживање, подаци, животни циклус;

У истраживањима тржишта, односно маркетинг истраживањима, као главни циљ поставља се унапређење продаје одређене врсте производа, чему претходи анализа засићености тржишта том врстом роба или услуга, односно испитује се конкуренција и на основу тога формира однос цене и квалитета. Такође, се оцењује и тражња за том врстом роба или услуга. Када говоримо о тражњи, ограничићемо се на робу и услуге

у сфери личне потрошње, на коју утиче велики број фактора различите природе. Пре свега, структуру потрошње у великој мери опредељују фактори који произилазе из кретања становништва, дакле, фактори који су демографске природе. Да напоменемо да ту спадају интензитет повећања становништва, промене у економско-социјалној структури становништва, регионални размештај становништва, итд. Друга група фактора је друштвено-историјске природе. То су нпр. фактори који произилазе из формирања одговарајућих навика у потрошњи, затим економско-социјалне карактеристике породица и однос између личне и заједничке потрошње као два облика подмиривања потреба. Коначно, трећа група су економски фактори. Овде спадају пре свега, лични доходи, цене и њихови односи. Лични доходак представља куповну снагу која у комбинацији с ценама формира (уз остале факторе), преференције потрошача (Шефер, Б. 1964).

Дакле, као битан део маркетинг истраживања појављује се истраживање преференција потрошача где се као битна одредница појављују социо-демографске карактеристике становништва, односно потрошача.

О значају везе између становништва и економије није потребно превише говорити, постоји мноштво теорија које су ову међузависност покушале да објасне. Основна природа везе лежи у следећој чињеници, да нема становништва не би било ни економије, односно становништва као произвођача и потрошача. Ова веза је свакако, двосмерна, што се и у најновијим радовима светских аутора истиче... Демографска реалност је суштински одређена економским и социјалним околностима и институцијама, али она, такође, утиче на ове околности и институције преко великог броја потенцијалних канала (Blom, and Canning, 2004).

Интересовање за променама у структури личне потрошње становништва, услед промена у демографским карактеристикама становништва произилази из најмање два разлога. Први и преовлађујући разлог лежи у чињеници да су демографске карактеристике становништва у ужем смислу (старост и пол), у фокусу струке, из чега произилази и интересовање за утицајем промене демографских обележја становништва на различите аспекте људског деловања, посебно на економско функционисање система (државе) из разлога суштинске повезаности развитка становништва и економског развоја. Други, ништа мање значајан разлог лежи у склоности и потреби аутора за применом демографских знања. Апликативна демографија је поље које пружа велике могућности и истраживачке изазове, тако да представља будућност струке. Основни задатак изучавања промена у структури личне потрошње јесте да се квантитативно измери утицај на потрошњу појединих детерминанти, при чему су то обично доходак и цене, мада ћемо у овом раду покушати да направимо дискурс где ћемо као основне детерминанте личне потрошње поставити социо-демографска обележја. Овај рад може дати допринос демографским знањима, али и подлогу за маркетинг и истраживања тржишта.

Анкета о потрошњи домаћинстава даје такво богатство информација на пољу веза становништва и економије да с правом можемо рећи да је као извор података од стране демографа потпуно занемарена.

Државна статистика у Србији већ више од педесет година спроводи статистичка истраживања породичних буџета, личне потрошње и животног стандарда становништва.

Прво предузето истраживање на овом пољу била је Анкета о буџетима радничких и службеничких породица, која се од 1954. године спроводила редовно, такође, од 1963. године спровођено је периодично истраживање (петогодишња периодика) под називом Анкета о приходима, расходима и потрошњи домаћинства. У међувремену спроведене су и Анкета о приходима и трошковима радничких домаћинства, 1957. године и Анкета о животном стандарду становништва 1966. године. Како поменуте анкете нису биле међусобно усклађене, ни по узорку, али ни по методологији и примењеним класификацијама, током 1983. године извршено је теоријско обједињавање узорка и методолошко усаглашавање ових анкета које се од тада спроводе под јединственим називом Анкета о потрошњи домаћинства (АПД). Од тада АПД је спровођена у петогодишњим интервалима на већем узорку и у годишњим интервалима на смањеном узорку (Г а р и б о в и ћ, З л а т а н о в и ћ, 2005).

Да би се обезбедила међународна упоредивост података, 2003. године Анкета о потрошњи домаћинства усаглашена је с међународним стандардима и препорукама, EUROSTAT-а, ILO-а и UN.

У публикацији *Методологија и стандарди* Републичког завода за статистику, у издању „Анкета о потрошњи домаћинства — Нацрт методолошког материјала” када се говори о циљевима АПД, наводи се да је потребно прикупити следеће податке о:

- приходима, расходима и потрошњи домаћинства;
- појединим важнијим показатељима животног стандарда (снабдевеност домаћинства трајним потрошним добрима, услови становања, начин загревања стана/куће, и др.);
- демографским карактеристикама домаћинства;
- економској активности чланова домаћинства;
- социолошким карактеристикама чланова домаћинства;
- субјективним ставовима домаћинства о неким важнијим животним питањима.

Дакле, могуће је извршити укрштање података о демографским обележјима домаћинства и њихових чланова с било којом другом категоријом података прикупљених у анкети.

Јединица анкетирања је свако, према плану узорка изабрано домаћинство, самачко или вишечлано, где се под домаћинством подразумева: а) заједница лица чији чланови заједно станују, заједнички се хране и заједнички троше остварене приходе (вишечлано домаћинство). Обично се такво домаћинство састоји од супруга, супруге и деце, других сродника (рођаци) и несродника (подстанари, кућне помоћнице, стални радници на пољопривредним газдинствима и сл.); б) самац који живи самостално, храни се самостално и троши остварене приходе (једночлано, односно самачко домаћинство).

Носилац домаћинства (глава домаћинства или референтно лице) је члан домаћинства који је препознатљив свим осталим члановима дома-

ћинства. Главу домаћинства именују чланови домаћинства. Најчешће је то лице које доноси значајне одлуке или које је одговорно за финансијску ситуацију и благостање чланова домаћинства. Неопходно је прецизно одредити носиоца домаћинства, јер његове личне карактеристике могу бити коришћене за класификацију информација и њихову анализу у домаћинству. Нпр. дати просечну годишњу потрошњу у домаћинству на одређеној територији према занимању носилаца домаћинства.

Такође је битно класификовати чланове домаћинства по старости. Одраслима се сматрају сви чланови домаћинства са навршених 15 и више година, док се децом сматрају сви чланови узраста до 14 година.

У анкети се примењује метод вођења дневника (Д-1) и метод усменог испитивања изабраних домаћинстава (интервију метод) на бази упитника, где се попуњавају упитници П-1, П-2, П-3 и упитник за неодзив НО-4.

Домаћинство води дневник потрошње о потрошњи артикала, пољопривреди и осталом (кућна радиност и сл.) током петнаест, односно шеснаест дана.

У Анкети је примењен двоетапни, стратификовани, ротирајући (петнаестодневна периодика) узорак, с пописним круговима као примарним и домаћинствима као секундарним јединицама избора. Основни географски стратуми су централна Србија (без Београда), град Београд и Војводина. Примарне јединице (пописни кругови), на основу пописа 2002. године, разврстане су у два контингента — урбани (градски) и рурални (сеоски), у зависности од типа насеља коме припадају.

Сваких петнаест дана бира се по 40 пописних кругова, односно по 200 домаћинстава. Последњи корак стратификације је груписање примарних јединица по величини (одређен бројем домаћинстава). Унутар изабраних примарних јединица, простим случајним избором бирано је 5 домаћинстава.

Према препорукама EUROSTAT-а, од укупног броја домаћинстава предвиђених за анкетирање у анкетном периоду (4800 домаћинстава за Републику Србију), најмањи проценат домаћинстава који мора да се анкетира је 85% (Г а р и б о в и ћ, З л а т а н о в и ћ, 2005).

У упитнику П-1 се, између осталог, уносе и демографске карактеристике домаћинства. У овом упитнику од петог до десетог питања редом се уносе подаци о социодемографским и економским карактеристикама чланова домаћинства и то: пол, старост, брачни статус, највиша завршена школа, додатно образовање у току и економска активност, док се у питању под редним бројем 13 уписује податак о занимању чланова домаћинства. Дакле, социодемографске и економске карактеристике домаћинства и његових чланова, којима располажемо на основу података анкете, а од значаја су за демографска истраживања су: полна структура, старосна структура, брачна структура, образовна структура, економска активност, и структура занимања.

Свако од ових обележја могуће је укрстити с различитим категоријама података, који се прикупљају у Анкети. Имајући у виду саму природу потрошње домаћинстава, сасвим је логично да се она не може посма-

трати као индивидуална потрошња сваког појединог члана домаћинства, већ једино као агрегат потрошње свих чланова домаћинства јер унутар домаћинства као заједнице постоје одређени новчани трансфери, а пре свега међугенерациски новчани трансфери које је готово немогуће раздвојити те анализирати потрошњу на индивидуалном нивоу. Из ових разлога, а и због саме дефиниције домаћинства као заједнице чланова који заједнички троше остварене приходе, на индивидуалном нивоу могуће је анализирати једино обим и структуру остварених прихода у домаћинству.

Анализа везе између демографских и социо-економских карактеристика домаћинства, с једне стране, и структуре потрошње и снабдевености домаћинства трајним добрима, с друге, могућа је једино уколико се вежемо за демографске и социоекономске карактеристике носилаца домаћинства.

Пре него што пређемо на могућности анализе повезаности демографских и социоекономских карактеристика домаћинства и структуре личне потрошње, (мислећи на 12 категорија из класификације дате у АПД), можемо говорити о поседовању стамбеног простора и повезаности са демографским карактеристикама носилаца домаћинства. У актуелној демографској ситуацији у Србији и хроничном проблему недовољног рађања, када полако долази до буђења друштвене свести и конкретизације политичког одговора на овај феномен у нашој држави, многа истраживања потврђују нерешеност стамбеног питања младих (брачних) парова као као главну препреку за рађање деце, а поготову за рађања виших редова. Из поменутог разлога од великог значаја било би анализирати у којој старосној доби (носиоца домаћинства) већина домаћинстава долази у посед сопственог стамбеног простора, јер је евидентно да одређени број рађања бива одложен до тренутка решавања стамбеног питања. Оваква анализа би показала у коликом је раскораку оптимална доб за заснивање породице и рађање деце са доби у којој долази до решавања стамбеног питања и уопште како се са старашћу (носиоца домаћинства) креће проценат домаћинстава која у свом поседу имају стамбени простор, што би дало изузетно вредну информациону основу за креирање стамбене политике као интегративног дела популационе политике у Србији.

Када говоримо о повезаности демографских обележја домаћинстава и личне потрошње, неопходно је да поменемо да промене у демографским структурама неминовно воде и до промена у структури личне потрошње. Демографски фактори заједно са друштвено-историјским и економским факторима представљају три основне групе фактора који утичу на личну потрошњу становништва. Отуда би објашњење утицаја демографских структура на структуру личне потрошње водило потпунијем разумевању промена у обиму и структури личне потрошње.

Анкета о потрошњи у домаћинству артикле (робе и услуге) за личну потрошњу сврстава у 12 категорија: храна и безалкохолна пића; алкохолна пића и дуван; одећа и обућа; становање, вода, струја, гас и друга горива; намештај, опремање домаћинства и одржавање; здравство; тран-

спорт; комуникације; рекреација и култура; образовање; ресторани и хотеле; остала добра и услуге;

На основу друге уопштеније поделе, ставке личне потрошње су сврстане у три групе и то: потрошна добра, полутрајна добра и трајна добра.

Иако се од података прикупљених у Анкети као АПД публикују једино структура прихода и потрошње (прва подела), могуће је извршити укрштање демографских обележја носиоца домаћинства са ставкама личне потрошње и на основу друге поделе. Како је могуће направити и другачије поделе, рецимо рангирати робу и услуге по степену нужности, односно егзистенцијалне важности, то би се дошло до такве поделе која би могла указивати на ниво животног стандарда домаћинстава и све то ставити у везу са демографским обележјима домаћинстава и на тај начин испитати степен повезаности социо-демографских карактеристика и животног стандарда у контексту животног циклуса породица.

Сврха довођења у везу ужих демографских карактеристика са структуром потрошње домаћинства јесте објаснити какве потребе (у смислу потрошње) различите фазе животног циклуса намећу, односно објаснити кроз какве промене појединац (носилац домаћинства) у току свог живота пролази и какве му потребе промене животних околности намећу. Када говоримо о животном циклусу појединца и променама кроз које пролази, мислимо пре свега на индивидуу и њен развој у Србији, мислећи на период школовања, запослење, заснивање породице (сопственог домаћинства), рођење деце (раст породице), одлазак деце (смањење породице), пензионисање, смрт брачног партнера (самачка старачка домаћинства) и на крају сопствена смрт (гашење домаћинства). Међутим, није могуће издвојити и измерити потрошњу коју појединац оствари у оквиру домаћинства, односно потребе које задовољава у оквиру домаћинства чији је члан. Из тог разлога једино је могуће демографска обележја посматрати везано за носиоца, а потрошњу на нивоу домаћинства.

С обзиром да нам од структура становништва, из података које пружа АПД, на располагању стоје полна структура, старосна структура, брачна структура, образовна структура, економска активност, и структура занимања, то ћемо се осврнути на свако од ових обележја носиоца домаћинства.

Уколико посматрамо структуру потрошње домаћинстава према полу носиоца домаћинства, морамо имати у виду неколико чињеница везаних за домаћинства у Србији. Како у структури анкетираних домаћинстава према типу преовлађују породична домаћинства, а у структури породица у Србији породице које чини мајка са децом, чине свега 11,4%, а при том се одређени део оваквих породица налази унутар вишепородичних домаћинстава, то овај проценат пада на испод 10%. Преовлађујуће учешће жена као носилаца домаћинстава можемо срести у групи самачких и то, нарочито, старачких самачких домаћинстава, где се као једини разлог јавља феминизација старих у Србији. Све наведено умањује значај анализе структуре потрошње домаћинстава према полу носиоца домаћинства, а поготову је бесмислено претпоставити да домаћинства у којима је носилац жена имају битно другачије потребе, па и потрошњу, од

оних у којима је носилац мушког пола, тако да нема потребе даље улазити у разматрање повезаности полне структуре и структуре потрошње домаћинства.

Старосна структура домаћинства нам већ даје подлогу за анализу везе између овог обележја становништва и структуре потрошње домаћинства. Сасвим је логично претпоставити да потребе и лична потрошња становништва варирају у зависности од старосне доби у којој се налази. Пре свега морамо имати у виду животни циклус домаћинства (пре свега породичних, односно породица), где домаћинство посматрамо од његовог настајања, преко повећања, смањивања и на крају гашења. На овом месту би се старост носиоца домаћинства (наравно ако говоримо о просечном случају и вредностима) могла повезати са неким другим карактеристикама домаћинства као што су: број чланова, број деце до 14 година старости и број чланова старијих од 65 година. Поменути карактеристике, умногоме, опредељују структуру и обим потрошње домаћинства. Неопходан податак за анализу према обележју старост и прикупља се на основу шестог питања у упитнику П-1 где се за сваког члана домаћинства уписује број навршених година старости. Теоријска потпора за оваквим типом анализе може се наћи у Теорији животног циклуса (LCH — Life Cycle Hypothesis) економисте и нобеловца Франка Модилјанија, где он истиче да се потрошња и штедња појединца налазе у функцији од његове старости.

Када говоримо о домаћинствима према брачном статусу носиоца, интересантно је да се, поред стандардних модалитета овог обележја (ожењен/удата, неожењен/неудата, разведен/разведена, удовац/удовица), појављује и модалитет „у ванбрачној заједници”. Како статистика становништва (ни пописна, ни витална/демографска) не евидентира ванбрачне заједнице (кохабитације), то нам овај податак из АПД може бити од непроцењиве важности за анализу транзиције брачности од „владавине брака, ка плурализму форми”. Како величина узорка дозвољава статистичко уопштавање то се ови подаци могу несметано користити у сврхе анализе брачности становништва, чак постоји и једна предност, а то је чињеница да се Анкета спроводи на годишњем нивоу (за разлику од пописа становништва који има приближно десетогодишњу периодичност), тако да је могуће континуирано пратити транзицију брачности. Иако се у АПД становништво превасходно посматра као потрошачка категорија, а демографске карактеристике се прикупљају једино због потпуније дескрипције (и притом не публикују) ипак не постоји разлог због кога подаци о становништву не би били искоришћени за искључиво демографску анализу независно од економске природе ове анкете. Лични став аутора је да се брачни статус носиоца домаћинства не може довести у везу, како са структуром, тако ни са обимом потрошње домаћинства, тако да податак о брачном статусу чланова домаћинства из седмог питања упитника П-1 може једино бити употребљен у сврхе чисто социодемографске анализе.

У осмом питању упитника П-1 прикупљају се подаци о највишој завршеној школи чланова домаћинства, опет са више модалитета него што

то евидентира статистика становништва и то: без школе, непотпуна основна школа, основна школа, једно/двогодишња стручна школа, средња-трогодишња школа и КВ, гимназија, виша школа, висока школа (факултет), магистратура-специјализација и докторат. С обзиром да у статистици становништва од модалитета имамо непотпуну основну школу, основну школу, средњу стручну спрему, вишу стручну спрему и високу стручну спрему то се у Анкети појављује диверзификација средње стручне спреме на три подмодалитета и два додатна модалитета научно-академских звања, магистар и доктор наука. Ово нам пружа најмање две могућности за анализу, прво, можемо детаљније анализирати образовну структуру чланова домаћинства и друго, можемо је повезати са структуром и обимом потрошње. Ако усвојимо хипотезу о директној позитивној корелацији између висине дохотка (у просечном случају) и степена образовања, можемо анализирати зависност структуре и обима потрошње од нивоа образовања посматрано у односу на носиоца домаћинства (који у највећем броју случајева и остварује највећи приход у домаћинству). Такође, у питању под редним бројем девет у истом упитнику појављује се податак о додатном образовању, које је у току, што нам само проширује могућности анализе у домену образовања.

У класификацији података везаних за економску активност чланова домаћинства, такође, имамо већи број модалитета него што то прикупља статистика становништва, чак једанаест модалитета. Анализа економске активности чланова домаћинства може се извршити како у односу на њихова демографска обележја, тако и у односу на структуру и обим потрошње домаћинства, наравно посматрано у односу на економску активност носиоца домаћинства. Када говоримо о економским карактеристикама носиоца домаћинства на основу података о занимању, прикупљених у тринаестом питању овог упитника, такође можемо извршити анализу према демографским карактеристикама носиоца домаћинства, али и његових чланова, мислећи на демографске карактеристике домаћинства у односу на занимање носиоца. Свакако, могуће је и анализирати структуру и обим потрошње у односу на занимање носиоца домаћинства.

Као што је већ истакнуто постоји велики број начина на основу којих се подаци Анкете о потрошњи домаћинства могу употребити у демографској анализи, али и, чини се ништа мање значајно, чак напротив јер носи посебну апликативну вредност, у анализи и објашњењу детерминаности потрошње домаћинства социодемографским карактеристикама њихових чланова.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелоглав, Д. и др. (2007). *Анкета о животином стандарду 2002—2003. Животи у Србији према резултатима истраживања*, Београд: Агенција Strategic marketing.
- Шефер, Б. (1964). *Животни стандард и привредни развој Југославије*, Едиција: Студије, бр. 18, Београд: Савезни завод за привредно планирање.

- Анкета о пошрошњи домаћинстава* (2005). Методологија и стандарди, Београд: РЗС.
- Гарибовић, Л., Лалић, Л., Стојиљковић, Д. (1997). *Коришћење података анкете о пошрошњи домаћинстава и индекса трошкова живота, Статистичар*, Београд: Статистичко друштво Србије, Републички завод за статистику Србије, Савезни завод за статистику, Економски факултет Универзитета у Београду
- Gourinchas, P. O. and Parker, J. A. (2002). *Consumption Over The Life Cycle*, Econometrica, The Econometric Society. Blackwell, Evanston-Malden.
- Erlandsen, Solveig K. and Nymoen, Ragnar (2004). *Consumption and population age structure*, Working Papers — Research Department, Norges Bank, Oslo.
- Хал, Р., Варијан (2003). *Микроекономија: модеран приступ*, Београд: Економски факултет.
- Blom, David E. and Canning, David (2004). *Global Demographic Change: Dimensions and Economic Significance*, Center for Population Economics, University of Chicago.

POSSIBILITIES OF THE ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS
OF CONSUMERS ON THE BASIS OF THE FACTS FROM THE SURVEY
ABOUT HOUSEHOLD CONSUMPTION

by

Petar Vasić

Summary

Household Consumption Survey has been done according to current methodology following EUROSTAT suggestions since 2003. The structure of the data obtained with the household consumption diary gives us significant opportunities to investigate demographic features of consumers, i.e. households as observation units for researching preferences of consumers of different social-demographic population categories. Although the data published in HCS regard only the structure of households' consumption and households' income related both to territorial and urban-rural division of Serbia, there are possibilities for this data to be cross-analysed with different demographic, social and economic characteristic of subjects observed. Therefore, consumers' characteristics according to education, marital status, economic activity, profession, and above all according to sex and age can also be observed. As consumption structure is discussed, important notice is that the consumption has been looked at as the aggregation of each household member's consumption, where values of demographic characteristics refer to the head of that household. HCS provides a number of other possibilities for analysing demographic characteristics of population that are not in regard to consumption, such as continuous analysis of changes in marital or educational structure.